

УДК 94(477) 069(1-4) 623.4 929

Шевченко Володимир

аспірант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
молодший науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
dvl.sheva@gmail.com

Shevchenko Volodymyr

Postgraduate,
Taras Shevchenko national University of Kyiv,
Research associate,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

КАВКАЗЬКА ШАШКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ІЗ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ДОЛЯ ЇЇ ВЛАСНИКА

A CAUCASIAN SHASHKA OF THE LATE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY AND THE FATE OF ITS OWNER

Анотація

У зброєзнавчій і біографічній статті досліджено кавказьку шашку кін. ХІХ – поч. ХХ ст. та описано життєвий шлях власника зброї – Григорія Хименка – організатора Української громади на Кавказькому фронті, у місті Трапезунді. У подальшому – активного учасника Української революції 1917–1921 рр., який залишився на території УСРР, і займався науковою та партійною роботою. Детально досліджені біографічні дані цієї непересічної особистості. Григорій Хименко отримав цю бойову зброю у подарунок від членів товариства. Шашка потрапила до зібрань Центрального історичного музею у міжвоєнний період, евакуйована у 1941 р. і повернута до музейного зібрання у післявоєнний час.

Ключові слова: кавказька шашка, Григорій Хименко, Кавказький фронт, Трапезунд, Українська революція 1917–1921 рр., УСРР, репресії.

Summary

This weapon study and biographical article is devoted to the Caucasian shashka of the late 19th – the beginning of the 20th century and the fate of its owner – Hryhoriy Khymenko. He was an organizer of the Ukrainian community on the Caucasus Front in the city of Trapezund. He received this weapon as a gift from members of the society. An active participant in the Ukrainian Revolution of 1917–1921, he remained on the territory of the Ukrainian SSR. He was engaged in scientific work and communist party activities. The shashka got into the collection of the Central Historical Museum in the interwar period.

Key words: The Caucasian shashka, Hryhoriy Khymenko, The Caucasus Front, city of Trapezund, Ukrainian Revolution of 1917–1921, Ukrainian SSR, political repressions.

У колекції зброї Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається кавказька шашка кін. ХІХ – поч. ХХ ст., яка, хоч і не є унікальним експонатом, проте має достатньо цікаву історію. Завданням цієї статті є відтворення подій та біографій осіб, пов'язаних із цим музейним предметом; на конкретному прикладі біографії власника цієї зброї відобразити багатогранність і неоднозначність епохи та важливу роль у ній “другорядних” (в ретроспективному вимірі) персонажів.

Назва “шашка”, що походить від кабардино-черкеського са’шхо (“довгий ніж” або “великий ніж”), вперше згадана Дж. де Лукою у 1625 р. при описі зброї черкесів¹. Характерною особливістю шашок є клинок незначної кривизни з кількома долами, легший та коротший, ніж шабельний (700–750 мм). Характерний ефес шашки,

---

1 Фролов Б. Холодное оружие кубанских казаков. – Краснодар, 2009. – С. 89.

позбавлений гарди – деталі для захисту руки. Головна конструктивна особливість шашки полягає у вдалих вагових пропорціях: полегшення ефесу спричинило зміщення центру ваги і центру удару ближче до кінця клинка². Центр удару у січній зброї становить бл. 20 см від кінця клинка: чим ближче центр удару розташований до кінця зброї, тим вона ніби подовжується. А центр ваги є кращою точкою для відбиття ворожого удару³.

Шашка із колекції НМІУ – дагестанського виробництва, виразно “азійського” типу: її руків’я з боків ширше за клинок, що дає змогу вкладати до піхов лише клинок. Загальна довжина – 94,5 см, клинка – 78,5 см (рис. 1). Клинок незначної кривизни, однолезий, трьохдольний. З одного боку на ньому розміщено травлене зображення орла у фігурному картуші, доповнене рослинним орнаментом (рис. 2). З іншого боку леза у фігурному картуші розміщено травлене зображення холодної зброї, обрамлене рослинним орнаментом. Ефес дерев’яний, обкладений сріблом 875-ї проби (рис. 3). Металевий прибор обтягнутих шкірою дерев’яних піхов складається з устя, наконечника, двох фігурних обіймиць з опуклими серцевинами, одна з яких доповнена фігурними платівками та рухомим кільцем для підвішування. Прибор декоровано гравійованим рослинним орнаментом, доповненим чорнінням. На усті з внутрішнього боку змонтована скоба, в яку заправлено шкіряний ремінь для підвішування. З внутрішнього боку між устям та верхньою обіймицею закріплена металева пластина із гравійованим написом.

Відсутність на ефесі клейм чи ідентифікаційних символів не дає змоги з’ясувати місце та час виготовлення, ім’я майстра. Проте не виникає сумнів, що означена зброя виконана на високому професійному і художньому рівні.

З другої пол. ХІХ ст. шашка перестає бути зброєю лише кавказьких народів: терські, кубанські, донські козаки активно купували у місцевих майстрів цю зручну для кавалериста холодну зброю. Після того, як шашки офіційно взяла на озброєння російська армія, ними користувалися не лише козацькі підрозділи, а й регулярна кіннота. У цей час клинки та готові шашки для армії випускали зброярські підприємства м. Златоуста. Проте продукція кавказьких зброярів не втрачала своєї популярності, славлячись не лише надійністю, а й гарним декором. Яскравим прикладом цього є шашка із колекції НМІУ.

Відомо, що до музею ця зброя (інв. № 3–61⁴, старий інв. № – 3–131) потрапила приблизно у 20-ті–30-ті рр. ХХ ст. У музейній обліковій документації зазначено, що експонат було евакуйовано з м. Уфи по списку № 3 від 01.07.1941 та реєвакуйовано до Києва 13.07.1948⁵. Оскільки довоєнні інвентарні книги не збереглися і зараз є лише їхні копії та неповноформатні екземпляри, віднайти повноцінну інформацію про надходження шашки неможливо. Позначення “старий інвентарний номер” 3–131 є тимчасовою нумерацією, оскільки довоєнні музейні номери були п’ятизначними. Більшість експонатів із Уфи реєвакуйовали у 1946 р., і тоді ж їм надавали тимчасові інвентарні номери, пізніше зазначені як “старі”. На постійне зберігання зі стаціонарними номерами їх прийняли у 1948 р., про що свідчить відповідний запис у інвентарній книзі.

Означена шашка має безпосереднє відношення до української історії, зокрема, подій періоду Української революції 1917–1921 рр. На металевій пластині із внутрішнього боку піхов є гравійований напис: “Незабутньому Грицькові Хименкові. Голові-оснівникові української громади в Трапезунті, на прощання от удячних Громадян. Раз добром налите серце В вік не прохолоне” (рис. 4).

Спробуємо з’ясувати факти з біографії учасника революційних подій Г. Хименка, родина якого походила із с. Боровикове Київської обл. (нині – Звенигородський р-н Черкаської обл.), хоча сам Г. Хименко народився 28.09.1891 у с. Кирилівка Київської губ.⁶ У сім’ї, крім нього, було п’ятеро синів (Микола, Феофан, Петро, Дем’ян, Микола) та донька Тетяна⁷.

До активного громадського та політичного життя Г. Хименко долучився після лютневої революції 1917 р.: на початку весни він перебував на Кавказькому фронті у складі 11-го піхотного Карського полку 127-ї піхотної дивізії 5-го армійського корпусу у чині прапорщика⁸. Його товариш, Лев Биковський, згадував, що Г. Хименко був “старшиною” у полку та залишив опис нашого героя: “Середнього зросту, літ біля 30-ти, сухорлявий, шатен з дещо пошпетеним віспою обличчям”. І далі: “... він не відзначався ані своїм виглядом, ані освітою, маючи за собою тільки середню школу й військове вишколення, але був завзятим патріотом, мав оформлений

2 Аствацатурян Э. Оружие народов Кавказа. – М., 1995. – С. 8.

3 Фролов Б. Холодное оружие кубанских казаков... – С. 90.

4 Інвентарна картка №СОМС 414 / НМІУ. Фондові колекції НМІУ.

5 Інвентарна книга “Зброя”. Т. 1 / НМІУ. Фондові колекції НМІУ. – Арк. 27.

6 Научные работники СССР (без Москвы и Ленинграда). – Ленинград, 1928. – С. 455.

7 Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 1. – Арк. 5зв.

8 Вісти Української Краєвої Ради Закавказу. – 1917. – 26 жовтня (№ 17).

політично-поступовий світогляд, настирливість та організаційні здібності⁹. Чим займався Григорій до війни, з'ясувати не вдалося. З її початком він, очевидно, завершує курси прапорщиків і потрапляє на фронт.

Для російської армії бойові дії на Кавказькому фронті були досить успішними. На поч. 1916 р. було проведено дві наступальні операції – Ерзерумську (16 січня – 16 лютого) і Трапезундську (5 лютого – 18 квітня), внаслідок яких були захоплені ці два міста стратегічного значення. На деяких відтинках фронту російські війська просунулися вглиб Малої Азії на 250 км, розгромивши 2-у та 3-ю турецькі армії. Для утримання зайнятих плацдармів Чорноморський флот у квітні 1916 р. із Новоросійська та Маріуполя доправив до Трапезунда 123-ю та 127-у піхотні дивізії (34 665 військових), сформовані переважно з вихідців із українських губерній та Кубані¹⁰. Так Г. Хименко у складі 127-ї дивізії опиняється у турецькому Трапезунді.

Після падіння монархії революційне піднесення з кінця березня 1917 р. відчувалося і на Кавказькому фронті, де розпочалася українізація окремих підрозділів, а центром активізації українського громадського руху став Трапезунд. У березні – на поч. квітня 1917 р. Г. Хименко, Л. Биковський, М. Брова, М. Муленко та інші створили “Українську Громаду”, яка, за свідченням Л. Биковського, об’єднала кілька “свідомих” військових старшин, урядовців та солдатів. Завдання цієї організації полягало у просвітницькій діяльності в руслі національного самовизначення солдатів-українців, залучення їх до активної участі у місцевому українському рухові, сприяння українізації війська у Трапезунді та, за можливості, по всьому фронту. В окремому приміщенні вечорами відбувалися збори, наради, виголошували доповіді¹¹. Навесні – восени 1917 р. задля української справи пліч-о-пліч працювали Г. Хименко та Л. Биковський, про що останній згадує у своїх спогадах.

Г. Хименко фактично став засновником та впливовим учасником українського руху. Він таємно спілкувався зі старшинами свого полку – прибічниками “української справи”, які мали вплив на солдатів своїх підрозділів¹². Зазначені факти порушують питання про сфери діяльності Г. Хименка у полку, адже, як на простого прапорщика, він мав забагато привілеїв (зокрема, мешкав не у казармах, а у приватному житлі) та велике коло контактів. Однозначної відповіді наявні джерела не дають, але припускаємо, що він проходив службу в інтендантській частині чи у допоміжних підрозділах постачання.

Інший значний центр українського руху на Кавказькому фронті виник у м. Тифлісі, де розташовувався штаб фронту і де бюро Української громади двічі на тиждень під редакцією А. Дражевського випускало газету “Українські вісті Закавказзя” (згодом – “Вільне життя”)¹³. Не відставала і трапезундська організація, яка без дозволу армійського керівництва двічі на тиждень¹⁴ у місцевій друкарні грека Г. Міхаліді¹⁵ видавала газету “Вісті Української Громади у місті Трапезонді”, головним редактором якої став Г. Хименко¹⁶, “він же й був спонукачем і душею цього почину”¹⁷. Впродовж травня-червня накладом кілька сотень примірників вийшло п’ять номерів: кожен – на 4-х сторінках. Л. Биковський повідомляє, що газету по місту поширювали турецькі та грецькі хлопчики-газетярі, частину тиражу безкоштовно надсилали на фронт.

За спогадами Л. Биковського, витрати на видавництво друкованого органу громади взяв на себе головний редактор Г. Хименко¹⁸. Логічно було б припустити, що видання газети здійснювали за рахунок членських внесків у громаді, але про регулярність таких внесків згадок немає. З огляду на те, що один номер газети у липні 1917 р. коштував 7 коп., а передплата на 3 місяці – 75 коп., собівартість одного екземпляра становила 3–5 коп., тиражу – 20–30 рублів. Прапорщик Г. Хименко міг і самостійно видавати газету, оскільки, згідно зі штатним розкладом від 1913 р., отримував у військовий час платню у розмірі 600–720 руб. на рік¹⁹. До того ж, за наявності передплати та роздрібної торгівлі, видання газети могло б бути повністю самоокупним. Сам факт заснування газети, її редагування та постійної авторської участі Г. Хименка наводить на думку, що до війни він,

9 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті. Спомини з 1916–1918 рр. – Вінніпег-Денвер, 1968. – С. 62.

10 Лесук М. Українсько-турецькі взаємини в 1914–1918 рр. // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – Кн. 1. – К., 2014. – С. 111.

11 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті... – С. 61.

12 Там само. – С. 62.

13 Лесук М. Д. Українсько-турецькі взаємини в 1914–1918 рр. ... – С. 112.

14 Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990. – С. 234.

15 Вісті Української Громади у місті Трапезонді. – 1917. – 21 липня (№13). – С. 2.

16 Покотило О., Сегеда С. Вплив української військової преси на українізацію російської царської армії 1917 р. і розвиток національного військового руху // Гілея. – 2013. – № 77. – С. 96.

17 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті... – С. 65.

18 Там само.

19 Веремеев Ю. Денежное содержание офицеров в России в 1913 году [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://army.armor.kiev.ua/hist/voen-oklad-1913.php> (дата звернення: 17.11.2017). – Назва з екрана.

закінчивши “середню школу”, мав ще якусь освіту чи, принаймні, практикувався у видавничій сфері і, окрім того, мав неабиякі організаторські здібності та кмітливість.

З липня газету видавали лише на 2-х сторінках: на титулі одного з номерів редакція повідомляла читачів, що газета вийшла у зменшеному розмірі та несвоєчасно за браком робочих рук у друкарні й запевнила передплатників, що вжила всіх заходів, аби збільшити формат газети та відновити випуск двох номерів щотижня замість одного²⁰. Основним тематичним наповненням газети були справи Української громади, перебіг українізації частин, загальнодержавні повідомлення, а також обов’язковий титульний блок, присвячений ситуації в Україні: Українська громада у Трапезунді та її друкований орган підтримували діяльність Української Центральної Ради у царині державного будівництва. Г. Хименко і сам регулярно друкував у газеті власні замітки та статті соціально-політичного змісту.

Роботу Української громади у Трапезунді можна поділити на громадсько-просвітницьку та військову. На прикладі одного номера місцевої газети можемо побачити обсяг реалізованої Громадою просвітницької праці. Так, 18.07.1917 у Трапезунді відбулася 12-та театральна вистава (“Назар Стодоля”) драматичної секції Української громади, створена попри те, що трупі бракувало “жіночого персоналу”. Також повідомлялося, що професор А. Кримський прочитає у помешканні Громади кілька лекцій²¹, оскільки відомий сходознавець у складі Науково-історичної комісії Російської імператорської академії наук прибув до Трапезунда для охорони й реєстрації пам’яток старовини. Вперше делегація науковців прибула до Трапезунда 06.04.1916²² і Л. Биковський заприятелював із А. Кримським, оскільки виявилось, що вони земляки та були знайомі раніше²³. Попри любов до Сходу, А. Кримський критикував його звичаї і вважав, що Схід потребує західного цивілізування²⁴. На прохання Л. Биковського А. Кримський прочитав кілька лекцій та доповідей з української історії та на поточні політичні теми. Л. Биковський відверто зазначав, що професор не відзначався ані лекторськими, ані популяризаторськими здібностями. Але слухачам (серед яких були і солдати зі Звенигородщини, котрі особисто знали батьків А. Кримського) імпонувала його простота та невимушеність викладу матеріалу²⁵.

На початку червня 1917 р. справа українізації військових частин перейшла з декларативної фази до активної. Вже згадуваний 11-й Карський піхотний полк, котрий складався переважно із росіян, але підлягав українізації, не виконав відповідні приписи. Тоді зі складу полку самочинно виокремився батальйон солдатів-українців разом з офіцерами та захопив казарми. Армійське командування не наважилося застосовувати силу, тому, як пише сучасник, був досягнутий компроміс і конфлікт залагоджено. Водночас розташована у м. Платана поблизу Трапезунда артилерійська частина швидко українізувалася. Випадки самочинної українізації траплялися і в інших частинах на фронті. Суть процесу українізації у Трапезунді полягала у тому, що частини визнавали своїм єдиним керівництвом “українську владу” – фактично Українську громаду. Л. Биковський запевняє, що процесом українізації керував Г. Хименко спільно з українськими офіцерами 11-го Карського полку та Українською громадою. Головну мету українського руху у Трапезунді його очільники вбачали у вивезенні українізованих частин в Україну і використанні їх у потребах УЦР²⁶.

На початку літа 1917 р. у фронтових частинах внаслідок браку продовольства поширилася цинга. Оскільки командування мляво реагувало на вимоги налагодження постачання відповідних медикаментів, загальний армійський комітет Трапезунда вирішив делегувати Л. Биковського та “офіцера-грузина” до Москви, щоб забезпечити постачання. Українська громада використала цей шанс, аби повідомити про свою діяльність та потреби керманічам УЦР. Л. Биковського уповноважили заїхати до Києва та повідомити українську владу про діяльність національного руху на Кавказькому фронті і направити уповноваженого представника²⁷, який мав очолити організацію. Л. Биковський виїхав із Трапезунда наприкінці червня і, владнавши справи у Москві, на початку серпня прибув до Києва, де подав заяву до Українського генерального військового комітету про перебіг українізації 5-го армійського корпусу на Кавказькому фронті й просив призначити комісара від УЦР, котрий би організував “українське життя”²⁸.

20 Вісти Української Громади у місті Трапезонді. – 1917. – 21 липня (№ 13). – С. 1.

21 Там само. – С. 2.

22 Іванис В. Стежками життя. Спогади. – Кн. 1. – Торонто, 1958. – С. 158.

23 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті... – С. 67.

24 Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. – К., 2001. – С. 193.

25 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті... – С. 61.

26 Там само. – С. 75.

27 Биковський Л. Від Привороття до Трапезунду. Спомини 1895–1918. – Мюнхен-Денвер, 1969. – С. 114.

28 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті... – С. 80.

Серед Української громади із середини літа поширюється затверджене на мітингу рішення про необхідність переміщення українізованого Трапезундського контингенту на Український фронт, 13 серпня надіслане голові УГВК С. Петлюрі²⁹. Тим часом у Росії починається виступ Л. Корнілова та вірних йому частин з метою усунення від влади Тимчасового Уряду у Петрограді та прем'єра Ф. Керенського. Наприкінці серпня Українська рада комітету військ анатолійського узбережжя обирає двох комісарів по українських військових справах Трапезундського району – прапорщика Г. Хименка та комісара 2-го і 5-го корпусів Кавказької армії Г. Гасенка, які 29.08.1917 надіслали телеграму до Петрограда, у якій засудили дії Л. Корнілова та “вітали рішучі кроки” Ф. Керенського³⁰.

Наприкінці серпня УГВК скерував до Трапезунда делегацію: Л. Биковський повідомляє, що разом з ним виїхали члени УЦР М. Свідерський, К. Величко та І. Герасимів³¹. Після того, як звістки про український рух дійшли до Києва, місцева преса почала друкувати матеріали про події на Кавказі. Зокрема, у статті “З життя українців у Трапезунді” Ф. Кисіль стверджував, що Українська громада була створена 06.04.1917 зусиллями Хименка та Огієнка, а на маніфестацію 1 травня зібралося бл. 300 осіб, котрі “...мали спромогу щастя вперше в житті йти під своїм прапором”. Автор статті згадує про двоповерховий будинок українського товариства, культурні заходи і зазначає, що драматична секція товариства презентувала свої вистави у Грецькому театрі, під час яких збиралися кошти (1000 крб асигнаціями та 60 – на придбання книжок) до Українського національного фонду в Києві³².

Л. Биковський разом із трьома делегатами вирушили із Києва до Севастополя, де українські посланці кілька днів безуспішно чекали на попутний корабель, після чого направилися до Маріуполя, проте через три дні повернулися до Севастополя. Тут на них чекало повідомлення УГВК за підписом С. Петлюри про затвердження М. Свідерського комісаром Трапезундського району. Після цього інші два члена делегації, за словами Л. Биковського, лишилися у Севастополі налагоджувати український рух. Незабаром вдалося вирушити до Трапезунда на кораблі³³. Мемуарист повідомляє про зустріч М. Свідерського у Трапезунді представниками Української громади, військовими українізованих частин та громадськими діячами. У вересні українські організації Тифліса, Батума, Ерзерума та Трапезунда ухвалили створення у Трапезунді Закавказької Української краюї Ради як загального органу представників армії і краю³⁴.

Після приїзду повноважного представника УЦР на початку жовтня було оголошено про скликання у Трапезунді 25–30.10.1917 Українського з'їзду військ Кавказького фронту, делегати якого обирали по 1 представнику від полку, батальйону чи батареї. Г. Гасенко, котрий перебував у Києві, надіслав своєму колезі-комісару Г. Хименку повідомлення про те, що УГВК делегував на з'їзд до Трапезунда шість представників, а також про свою розмову із Генеральними Секретарями та М. Грушевським про справи товариства на Кавказі³⁵.

Напередодні з'їзду та наближенням Установчих Зборів українські політичні партії мобілізуються у боротьбі за електорат, проводять з'їзди та наради. Армійське командування намагалося навести лад у частинах (переважно вже небоєздатних), зокрема, стримати український рух, котрий набував розмаху. Анонімний автор під псевдонімом “Свій” повідомляв, що не лише корпусне командування, а й російські революційні організації ставляться до українців вороже, а українські війська у відповідь на це гуртуються³⁶. У тифліській газеті “Вільне життя” була опублікована стаття Г. Хименка “Наші політичні завдання”, у якій, жорстко критикуючи російську окупацію України та наголошуючи на гнобленні народу у всіх аспектах, автор намагався уникати категоричних суджень. Попри радикалізм та явний натяк на необхідність проголошення незалежності, він обмежився класичними штампами українських соціалістичних партій про “...закріплення автономії, ідучи шляхом до згоди з російською демократією³⁷”. Згодом Г. Хименко приєднається до Української соціал-демократичної робітничої партії.

З приїздом М. Свідерського активізується військово-будівництво та створення українських частин,

29 Лесук М.Д. Українсько-турецькі взаємини в 1914–1918 рр... – С. 112.

30 Вільне життя. – 1917. – 17 вересня (№ 1). – С. 3.

31 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті... – С. 81.

32 Київська земська газета. – 1917. – 23 вересня (№ 33–34). – С. 904–905.

33 Биковський Л. Українці в Трапезунді у XX ст. Спогади [1916–1918 рр.] / Визвольний шлях. – 1963. – № 11–12 (191). – С. 1 277–1 278.

34 Вісти Української краюї Ради Закавказу. – 1917. – 4 жовтня (№ 15). – С. 2.

35 Там само. – С. 1.

36 Вільне життя. – 1917. – 1 жовтня (№ 2–3). – С. 8.

37 Там само. – С. 3–4.

зокрема підрозділу “Сотня гайдамаків”³⁸. 18 жовтня у Трапезунді відбувається парад українізованих частин. Як представник УГВР та УЦР М. Свідерський оголошує про створення Козацького полку ім. гетьмана Сагайдачного та важкого гарматного дивізіону ім. Сагайдачного³⁹. Л. Биковський, котрий разом із комісаром приймав парад, свідчив, що мітинг та парад відбулися попри заборону армійського командування. Війська із національними прапорами вітали УЦР в особі її уповноваженого комісара вигуками “Слава Україні”. За ними рухалися частини із грузинськими та вірменськими національними символами⁴⁰.

Тривала підготовка до Військового з’їзду, а Г. Хименка було обрано головою Українського військового комітету у Трапезунді. 26 жовтня у пресі з’явився його коментар щодо основної мети з’їзду: 20 жовтня у Києві почав роботу Третій військовий з’їзд; проте в той час, коли українці гуртуються навколо національної ідеї, українці на Кавказькому фронті відірвані від життя, “...розпорошені по сим турецьким скелям”. Основною метою з’їзду Г. Хименко визначає вироблення плану організації вояків-українців та вимог до військового командування загальної українізації військових частин фронту⁴¹. Днями погодився на українізацію штаб 127-ї дивізії, сформовано другу сотню окремого українського пішого полку ім. Сагайдачного.

25 жовтня Г. Хименко урочисто відкрив 1-й Український військовий з’їзд Кавказького фронту та разом з М. Свідерським, попри заборони, організував роботу з’їзду, на який прибули двісті делегатів від українізованих частин майже з усього російсько-турецького фронту⁴², зокрема член УЦР С. Чалий із Тифліса⁴³. Засідання відбувалися у приміщенні Грецького театру, виходив спеціальний щоденний випуск “Вісти Українського Військового З’їзду Кавказького фронту”. На з’їзді для координації дій українізованих та українських частин була створена Українська військова Рада Кавказького фронту на чолі з прапорщиком Г. Хименком⁴⁴. Було також прийняте рішення відрядити до Тифліса до Ставки командуючого фронтом делегацію для вирішення питання прискорення українізації частин Кавказького фронту. Проте із 10-ти обраних делегатів їхати до ставки на початку листопада зголосилися лише Л. Биковський та “один військовий лікар”⁴⁵.

На виборах до Всеросійських Установчих Зборів Українська партія соціалістів-революціонерів та Українська соціал-демократична робітничка партія об’єдналися під одним виборчим списком, у якому Г. Хименко, як голова Трапезундського комітету УСДРП, був кандидатом від українського соціалістичного блоку Кавказького фронту⁴⁶.

Подальша доля Г. Хименка на Кавказькому фронті за браком джерел є доволі туманною. Місія Л. Биковського до Тифліса була безрезультатною. В умовах більшовицького перевороту, зміни командування, він кілька тижнів чекав аудієнції та на початку грудня повернувся до Трапезунда, де з українських частин лишилася тільки створена Г. Хименком та М. Свідерським Гайдамацька сотня, яка допомагала міській владі боротися із грабунками у місті⁴⁷.

Більшість діячів Української громади з українізованими частинами евакуювалися в Україну⁴⁸. В умовах повної деморалізації та краху фронту Трапезунд наповнився дезертирами, котрі чекали відправки додому. 25 листопада за пропозицією турецького командуючого Вехтиб-паші на російсько-турецькому фронті до 12.02.1918 було проголошене перемир’я⁴⁹. Це дало змогу евакуювати значну частину українізованих частин.

Вкотре повернувшись до Трапезунда, Л. Биковський пробув там два тижні і разом з вантажем зброї у якості комісара відплив на кораблі до України⁵⁰. У свій третій приїзд до Анатолії він не згадав жодного діяча Української громади, зокрема і Г. Хименка. У написаних в еміграції мемуарах Л. Биковський явно симпатизував М. Свідерському, ігноруючи діяльність решти членів Української громади, та згадував, що той разом із Г. Хименком відплив на кораблі до України. Насправді ж Г. Хименко до початку лютого 1918 р. лишився у Тифлісі,

38 *Биковський Л.* Українці в Трапезунді у ХХ ст... – С. 1278.

39 *Вісти Української краєвої Ради Закавказу.* – 1917. – 26 жовтня (№ 17). – С. 1.

40 *Биковський Л.* Українці в Трапезунді у ХХ ст... – С. 1 278–1 280.

41 *Вісти Української краєвої Ради Закавказу.* – 1917. – 26 жовтня (№ 17). – С. 2.

42 *Биковський Л.* На Кавказько-турецькому фронті... – С. 102.

43 *Вісти Української краєвої Ради Закавказу.* – 1917. – 26 жовтня (№ 17). – С. 2.

44 *Вільне життя.* – 1917. – 26 листопада (№ 7). – С. 3.

45 *Биковський Л.* На Кавказько-турецькому фронті... – С. 102.

46 *Боротьба.* – 1917. – 10 листопада (№ 12–13). – С. 23; *Вісти Української краєвої Ради Закавказу.* – 1917. – 26 жовтня (№ 17). – С. 1.

47 *Биковський Л.* На Кавказько-турецькому фронті... – С. 113–114.

48 Там само. – С. 111.

49 *Лесук М. Д.* Українсько-турецькі взаємини в 1914–1918 рр... – С. 112–113.

50 Там само. – С. 116.

свідченням чого є його статті у тифліській газеті “Українська народня республіка” від 21.01.1918 та 08.02.1918. Припускаю, що під час евакуації наприкінці листопада чи на початку грудня 1917 р. він відплив із Трапезунда, проте у Батумі міг зійти на берег та вирушити до Тифліса.

Повертаючись до шашки, подарованої Г. Хименку, слід зазначити, що у написі на ній є слова: “...на прощання од удячних громадян”. Логічно припустити, що Г. Хименко відплив із Трапезунда до того, як його покинула більшість Української громади, що подарувала йому означену коштовну зброю.

В Україну Г. Хименко повернувся восени 1918 р. Опинившись у Києві і не маючи посвідчення особи, він звернувся до свого знайомого, професора С. Остапенка – співробітника одного з міністерств гетьманського уряду – і вже у жовтні 1918 р. Г. Хименко працював у розташованому на Бібіковському бульварі Комісаріаті праці⁵¹.

Наприкінці 1918 р. Г. Хименко повернувся додому на Звенигородщину, де взяв участь у формуванні Корсунського полку Дієвої армії УНР⁵², який 18.01.1919 разом із 23-м Черкаським полком перебував у Черкасах. У донесенні Головному отаману зазначалося, що Корсунський полк “...досить успішно бореться з російським більшевизмом, який почав було поширюватись в Черкасах та Смілі. На чолі полку стоїть полковник Хименко – енергійна і політично-чесна людина, котра має страшенно великий вплив на козаків⁵³”.

На той час війська УНР на місцях формувалися на добровільній основі, як правило, завдяки місцевим відомим авторитетним особистостям. Приблизно так наприкінці 1918 – початку 1919 рр. створювався інститут отаманства у Дієвій армії УНР. Проте відсутність чіткої політичної позиції призводила до переходу цілих з’єднань на сторону ворогів, з чим зіткнувся і Г. Хименко. 24 січня Корсунський полк на чолі з Г. Хименком повстав проти Директорії та перейшов на бік більшовиків⁵⁴, очевидно, з огляду на успіхи більшовиків на фронті. Центром заколоту стало м. Золотоноша. Рухаючись на північ, полк Г. Хименка біля залізничної станції Гребінка зіткнувся із частинами Січових стрільців на чолі із Р. Сушком⁵⁵. Учасники подій не одноставні щодо чисельності повстанців. Січовик Р. Дашкевич згадував, що повстанці мали 2 500 багнетів, 300 шабель, артилерію і панцерні потяги⁵⁶, а командир Групи СС Р. Сушко оповідав про 2 000 багнетів, 500 шабель, 4 гармати та бронепотяг⁵⁷. 29.01.1919 в районі с. Петропавлівська Слобідка, біля ст. Гребінки, полк Г. Хименка був розбитий (втрати становили 250 убитих, 400 поранених та 500 полонених), а він сам зник⁵⁸.

Слід зазначити, що брат Г. Хименка, Микола, у грудні 1918 р. очолював 1-й Республіканський полк ім. Симона Петлюри, який 31 січня визволив м. Шполю від більшовиків⁵⁹. За кілька днів у Христинівці його затримали його ж солдати як “ізмінника” УНР⁶⁰. Швидше за все, це була реакція на перехід до більшовиків його брата Григорія. Пізніше М. Хименка звільнили, і він до березня 1919 р. лишався командиром полку та до 1920 р. – у складі Дієвої армії, коли, перехворівши тифом, лишився на окупованій більшовиками території та, приховуючи власну біографію, влаштувався на роботу⁶¹.

Після зради та поразки сліди Г. Хименка губляться майже на рік. Відомо про його роботу у Звенигородському повіті у 1919 р.⁶². У січні 1920 р. на сторінках київської партійної преси з’явилися статті члена КП(б)У Г. Хименка. На засіданні Губпаркому 21.01.1920 його обрали членом колегії редакції газети “Більшовик⁶³” – щоденного офіційного видання Київського губкому КП(б)У та губвиконкому⁶⁴. У газеті “Коммунист” за 24 січня вийшла його

51 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69 270ФП. – С. 297.

52 Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – К., 2007. – С. 460.

53 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1 078. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 49.

54 Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки... – С. 460.

55 Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. – К., 2010. – С. 87.

56 Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців. У боротьбі за Золоті київські ворота. – Нью-Йорк, 1965. – С. 132.

57 Сушко Р. Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи Січових Стрільців) // Календар Червоної Калини на 1928 р. – Львів, 1927. – С. 55.

58 Куций А. Бойові дії Дієвої Армії УНР на Лівобережній Україні у січні 1919 р. (на прикладі Ударної групи Романа Сушка) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – 2013. – № 752. – С. 105.

59 ЦДАВО України. – Ф. 1 078. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 1.

60 Там само. – Арк. 2.

61 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 1. – Арк. 15.

62 Там само. – Т. 2. – Арк. 41.

63 Коммунист. – 1920. – 21 січня (№25). – С. 2.

64 Київ. Енциклопедичний довідник. – К., 1981. – С. 65.

стаття “Украинский язык не есть язык Петлюры”⁶⁵, котра стала однією із перших публікацій про важливість української мови⁶⁶, у якій автор заперечує її ототожнення з М. Грушевським та С. Петлюрою, закликає до сприяння розвитку української мови як засобу “втілення ідей комунізму в трудящих масах України”, засуджує русифікацію та асиміляцію. Г. Хименко першим вивів питання використання української мови із площини політичної у публіцистичну.

У 1920–1921 рр. як відповідальний та освічений більшовик Г. Хименко залучався агітаційним відділом губернського партійного комітету до проведення на підприємствах Києва мітингів, присвячених як безпартійній робітничій конференції⁶⁷, так і господарській розрусі⁶⁸ та допомозі голодуючим⁶⁹. У лютому він вперше підписався псевдонімом “М. Лан”⁷⁰, який потім неодноразово використав. 15.04.1920 газета “Коммунист” за рішенням Губкому була об’єднана з газетою “Известия”.

Зоряним часом письменницьких та агітаторських здібностей Г. Хименка стала польсько-радянська війна. Повернувшись у червні 1920 р. до Києва, більшовики відновили видання “Коммуниста”, в одному з перших номерів якого Г. Хименко видав статтю із закликом до українців Правобережжя вступати до лав Червоної армії, не уникати мобілізації для перемоги над “контрреволюцією”: “Пора, наконец, рабочим и крестьянам Украины взяться самим за защиту своего социалистического отечества, довольно прятаться за спины рабочих и крестьян России, Сибири, Туркестана”⁷¹. Промовистими були назви статей Г. Хименка: “Сила Советской власти”, “Два мира”, “Да здравствует Советская Галиция”, “Капитуляция Антанты и наша бдительность”. 13.07.1920 Г. Хименко став відповідальним редактором головного рупора КП(б)У в Київській губ. – газети “Коммунист”⁷². На цій посаді він перебував до початку травня 1921 р.

Навесні 1921 р., під час судового процесу над членами Центрального комітету Української партії соціалістів-революціонерів, Г. Хименко виступав як свідок. Редакторська робота зробила Г. Хименка помітною фігурою серед колишніх діячів УНР, котрі намагалися порозумітися із радянською владою та повернулися в Україну. Г. Хименко особисто був знайомий із С. Єфремовим та А. Ніковським, і саме до нього звернувся С. Остапенко (до якого сам Г. Хименко звертався у 1918 р.) за допомогою. Г. Хименко свідчив на процесі, що С. Остапенко, колишній професор політичної економії та статистики Кам’янець-Подільського університету (що прагнув працювати у культурній сфері, займатися науковою діяльністю та повністю відмовитися від політичної активності), наприкінці 1920 р. звернувся до нього з питанням, чи його розстріляють, якщо дізнаються про його роботу очільником уряду УНР. Г. Хименко запропонував йому заявити про свою діяльність та зголосився надрукувати відкритого “покаянного” листа С. Остапенка до української інтелігенції⁷³. Лист було написано, але Г. Хименко та Любченко (редактор газети “Вісті”) відмовилися його друкувати як надто дипломатичного. Тим часом С. Остапенка призначили на посаду директора Мироцького технікуму⁷⁴, розташованого на ст. Немішаєво під Києвом. На суді Г. Хименко зазначив, що не чув про С. Остапенка від початку 1921 р. і до судового процесу над ним, та характеризував С. Остапенка як позбавлену політичних амбіцій порядну людину, талановитого науковця. Попри це суд виніс вирок – 5 років таборів⁷⁵, пізніше замінений на виправні роботи за фахом⁷⁶.

Цей процес широко висвітлювала преса, стенографічні повідомлення щодня друкували київські газети. У суді Г. Хименко, цитуючи статтю С. Єфремова “Петлюра – лицар, герой”⁷⁷, критикував як його діяльність, так і діяльність А. Ніковського як прихованих агентів Петлюри, котрі з приходом польсько-українських військ возвеличували колишнього Головного отамана. Після виступу на суді Г. Хименко зустрівся із С. Єфремовим, який запитав Г. Хименка “...з яким лицем той розказував на суді небилиці”, на що редактор “Коммуниста” відповів, що все це – журналістські вигадки, і навіть пропонував С. Єфремову написати своєрідну розписку

65 Коммунист. – 1920. – 24 січня (№ 28). – С. 1.

66 Україна радянська. Ілюзії та катастрофи “комуністичного раю”. 1917–1938. – Харків, 2017. – С. 186.

67 Коммунист. – 1920. – 30 січня (№ 33). – С. 1.

68 Там само. – 1920. – 18 березня (№ 73). – С. 1.

69 Там само. – 1921. – 13 серпня (№ 173 (432)). – С. 1.

70 Лан М. В село на работу / Коммунист. – 1920. – 28 лютого (№ 58). – С. 2.

71 Коммунист. – 1920. – 24 червня (№ 107). – С. 1.

72 Там само. – 1920. – 13 липня (№ 123). – С. 4.

73 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69 270 ФП. – Т. 3. – С. 296.

74 Коммунист. – 1921. – 27 травня (№ 111 (370)). – С. 2.

75 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69 270 ФП. – Т. 1. – Арк. 7.

76 Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). – К., 1991. – С. 34.

77 Там само. – Т. 3. – С. 298.

про те, що він нічого з того, що йому приписують газети, не говорив. Розписки С. Єфремов не взяв, але й словам Г. Хименка не повірив⁷⁸.

За рік до суду, у квітні 1920 р., після початку польсько-більшовицької війни, за рекомендацією журналіста газети "Більшовик" – колишнього співробітника "Нової Ради", Г. Хименко зустрічався з А. Ніковським, який спільно із С. Єфремовим збирався видавати власну газету. Г. Хименко обіцяв сприяння, проте тим часом до Києва увійшли польські війська⁷⁹.

Свої ораторські здібності Г. Хименко використовував і надалі: у серпні 1921 р. виступав від Агітпропу із лекцією "Милостивий государь, господин меньшевик" у Першому районному театрі (Лук'янівський народний дім)⁸⁰.

Після звільнення з посади головного редактора "Коммуниста" Г. Хименко продовжував активно друкуватися. 18.08.1921 означену газету об'єднали із "Киевским пролетарієм" у щоденний офіційний орган губкому "Пролетарская правда"⁸¹, перший номер якої вийшов 19.08.1921. На його першій шпальті була розміщена остання публікація Г. Хименка у київській пресі – замітка "Украина, прими детей голодающего Поволжья!"⁸². Наприкінці літа 1921 р. Г. Хименко зустрів у Києві свого товариша по Українській організації на Кавказькому фронті – Л. Биковського, який запропонував тікати з більшовицької України до Європи, але отримав відповідь: "...маю працю, кімнату й гарну книгозбірню, а за большевиків в Україні мені добре, й тому нікуди не збираюсь виїздити"⁸³. Це була їхня остання зустріч.

Важлива деталь біографії Г. Хименка несподівано з'ясувалася під час процесу у травні 1921 р. над УПСР: одночасно із редагуванням газети "Коммунист" він був проректором інституту, можливо, Інституту народного господарства. Очевидно, він, будучи проректором, керував партійним осередком інституту. Користуючись зв'язками у редакції газети, яку нещодавно очолював, Г. Хименко пафосно подав на першій шпальті оголошення про те, що 29 червня в одній з аудиторій відбудеться засідання членів комуністичного осередку Інституту народного господарства, на якому з доповіддю про завдання вищої школи та роботу серед студентства виступав Г. Хименко⁸⁴. Надруковані тези його виступу⁸⁵ з високим відсотком вірогідності дають змогу припустити, що Г. Хименко працював проректором саме в Інституті народного господарства, який у 1922 р., до речі, закінчив його молодший брат, М. Хименко, за економічним фахом⁸⁶.

Після зустрічі Л. Биковського наприкінці літа 1921 р. з Г. Хименком відомості про останнього з'являються лише у 1926–1929 рр., коли Г. Хименко викладав у Харківському державному інституті народного господарства⁸⁷, Харківському сільськогосподарському інституті⁸⁸, Харківському інституті народної освіти та Українському інституті марксизму⁸⁹, зокрема теоретичну економію та теорію цінності. На той час Г. Хименко винаймав квартиру у передмісті Харкова, не будучи прописаним у столиці України. У 1929 р. він, як професор, читав курс політекономії на факультеті політичної освіти харківського ІНО ім. О. Потебні⁹⁰, одночасно працюючи на "економічній кафедрі" Українського інституту марксизму-ленінізму як член комісії з вивчення історії народного господарства та економічного життя України. У 1930 р. Г. Хименко – професор економіки – вступив до заснованого у 1928 р. Українського товариства робітників науки й техніки для сприяння соціалістичному будівництву СРСР (УТОРНІТСО), що мало філії у Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську, Сталіно, Тульчині та Кам'янці-Подільському. Харківська філія складалася з 4-х секцій: індустріально-технічної, сільськогосподарської, культурно-освітньої, охорони здоров'я. Загальна кількість членів УТОРНІТСО на 1930 р. становила 123 особи⁹¹. Товариство належало до Всесоюзної організації (ВАРНІТСО), створеної з

78 Єфремов С. Щоденники, 1923–1929. – К., 1997. – С. 111.

79 Там само. – С. 111–112.

80 Коммунист. – 1921. – 18 серпня (№ 178(435)). – С. 1.

81 Київ. Енциклопедичний довідник... – С. 500.

82 Пролетарская правда. – 1921. – 19 серпня (№ 1). – С. 1.

83 Биковський Л. На Кавказько-турецькому фронті... – С. 117.

84 Коммунист. – 1921. – 29 червня (№ 137 (396)). – С. 1.

85 Там само. – 1921. – 3 липня (№ 141 (400)). – С. 1.

86 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 2. – Арк. 2.

87 Справочная книга "Весь Харьков" на 1926 г. – Харьков, 1926. – С. 74.

88 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 2. – Арк. 8.

89 Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда... – С. 455.

90 Адресно-довідкова книга "Весь Харьков" на 1929 р. – Харьков, 1929. – С. 72.

91 Наукові установи та організації УСРР. – Харків, 1930. – С. 24–25.

пропагандистською метою⁹². У статуті організації вказувалося, що головним завданням УТОРНІТСО є "... об'єднання всіх робітників науки і техніки, народного господарства і культурного будівництва, що стоять на ґрунті завоювань Жовтневої революції для сприяння соціалістичному будівництву в СРСР"⁹³.

Молодший брат Г. Хименка, Микола, у минулому активний військовий діяч доби УНР, у середині 1920-х рр. також оселився у Харкові, де працював економістом. У 1924 р. його заарештували за посадові злочини, але виправдали у суді. У 1926 р. він одружився з харків'янкою, у 1934 р., після переїзду до нової столиці УСРР – Києва, брав участь у будівництві Дарницького текстильного комбінату⁹⁴. Радянська влада не забула про його участь у революційних подіях. З початком масових репресій М. Хименка арештували у вересні 1937 р. у справі антирадянської націоналістичної організації в Україні. З матеріалів цього провадження дізнаємося про подальшу долю Г. Хименка. В анкеті арештованого Микола вказує, що у 1937 р. його старший брат брав участь у будівництві каналу Москва-Волга, де працював юристом⁹⁵. Інші фігуранти справи "вказатимуть", що Г. Хименко був активним членом цієї фіктивної організації. М. Черешневий-Мельничук вказував на те, що знав Г. Хименка з 1926 р. як активного та авторитетного учасника організації, і що саме він ввів до неї свого брата Миколу⁹⁶. На думку слідчого, лейтенанта держбезпеки Волика, заснування організації лише у середині 1920-х рр. було непереконливим. Тому на його допиті затриманий П. Хоменко сказав, що організація існувала від 1922 р., і назве "розгорнутий список" її учасників, у якому, зокрема, фігурують брати Хименки – Микола, Григорій та Феофан. Цікаво, що двоє останніх позначені як колишні члени КП(б)У⁹⁷. У 1937 р. Г. Хименко вже був виключений із партії та працював юристом на будівництві каналу Москва-Волга і до цієї резонансної справи як обвинувачуваний не притягувався. Хоча кілька разів його ім'я як одного із засновників та найактивніших діячів фігурує у свідченнях. Але місцеві слідчі навіть не надіслали запит до колег у РСФРР, а кримінальна справа на Г. Хименка в УСРР не відкривалася. Сам Микола жодного разу не згадав про Григорія у ході допитів. Припускаю, що Григорій на той час працював на будівництві каналу, вже перебуваючи в ув'язненні. На це вказують кілька фактів: виключення з партії, не притягнення до відповідальності по справі колишніх боротьбистів у 1937 р. і перебування на будівництві, де, як відомо, використовувалися переважно в'язні системи ГУЛаг. Професор політекономії аж ніяк не міг там працювати юристом.

М. Хименка затримали 24.09.1937, а вирок про застосування вищої міри покарання 24 жовтня виконав у Києві лейтенант держбезпеки Шевелов⁹⁸. Його дружина, Олена Яківна, у 1937 р. отримавши три роки таборів, відбувала покарання у Карагандинській обл. та звільнилася лише у 1945 р. У 1958 р. її реабілітували, як і розстріляного Миколу. Під час перегляду справи у 1957 р. на запитання слідчого про родичів М. Хименка, його дружина вказала лише брата Григорія і те, що вона про нього нічого не чула з 1927 р. Ситуація дивна, адже у 1937 р. Микола згадував своїх п'ятьох братів та сестру, отже підтримував з ними зв'язок. Відсутність згадок про Григорія після 1927 р., можливо, свідчить про те, що його репресували. І дружина брата вирішила це "забути".

Доля Г. Хименка після 1937 р., час і місце його смерті поки що невідомі, як і час дарування йому пам'ятної шашки та шляхи надходження її до музейної колекції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адресно-довідкова книга "Весь Харків" на 1929 р. – Харків: КНИГГАЗЖУР, 1929 р. – 424 с.
2. *Аствацатурян Э.* Оружие народов Кавказа. История оружия. – Москва-Нальчик: Хоббикнига Эль-Фа, 1995. – 185 с.
3. *Биковський Л.* Від Привороття до Трапезунду. Спомини 1895–1918. – Мюнхен-Денвер: Дніпрова хвиля, 1969. – 136 с. (Українське історичне товариство; серія: Мемуаристика, ч. 1).
4. *Биковський Л.* На Кавказько-турецькому фронті. Спомини з 1916–1918 рр. / за ред. М. Л. Боровського. – Вінніпег-Денвер, 1968. – 154 с. ("Волиніяна: Праці Інституту дослідів Волині, т. XVIII").
5. *Биковський Л.* Українці в Трапезунді у ХХ ст. Спогади [1916–1918 рр.] / Визвольний шлях (Лондон). – 1963.

92 Див.: *Касьянов Г., Ткачова Л.* УТОРНІТСО: Епізод з історії "політичного виховання" інтелігенції // Держава і українська інтелігенція (Деякі проблеми взаємовідносин у 20-х – на поч. 30-х років). – К., 1990. – С. 26–41.

93 ВАРНИТСО. – 1929. – № 3. – С. 5.

94 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 2. – Арк. 2.

95 Там само. – Т. 1. – Арк. 5зв.

96 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 59 120 ФП. – Арк. 45.

97 Там само. – Арк. 65.

98 ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 1. – Арк. 86.

– № 11–12 (191). – С. 1 274–1 286.

6. Боротьба (газ.). – 1917. – 10 листопада (№ 12–13).

7. ВАРНИТСО [Всесоюзная организация работников науки и техники для содействия социалистическому строительству в СССР] (журн.). – 1929.

8. *Веремеев Ю.* Денежное содержание офицеров в России в 1913 году / [Электронный ресурс]: Юрий Веремеев. Анатомия армии. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/hist/voen-oklad-1913.php> (дата звернення: 17.11.2017). – Назва з екрана.

9. Вільне життя (газ.). – 1917.

10. Вісти Української Громади у місті Трапезонді (газ.). – 1917.

11. Вісти Української крайової Ради Закавказу (газ.). – 1917.

12. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 1. – 100 арк.

13. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42 027 ФП. – Т. 2. – 41 арк.

14. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69 270 ФП. – Т. 1. – 9 арк.

15. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69 270 ФП. – Т. 3. – 429 арк.

16. *Дашкевич Р.* Артилерія Січових Стрільців. У боротьбі за Золоті київські ворота. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1965. – 208 с.

17. *Єфремов С.* Щоденники, 1923–1929. – Київ: ЗАТ “Газета “РАДА”, 1997. – 848 с. (Серія “Мемуари”).

18. *Животко А.* Історія української преси. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1989–1990. – 334 с.

19. *Іванис В.* Стежками життя. Спогади. Книга 1. – Торонто: Перемога, 1958. – 192 с.

20. Інвентарна картка №СОМС 414 / НМІУ. Фондові колекції.

21. Інвентарна книга “Зброя”. – Т. 1 / НМІУ. Фондові колекції. – Арк. 27.

22. *Касьянов Г., Ткачова Л.* УТОРНІТСО: Епізод з історії “політичного виховання” інтелігенції // Держава і українська інтелігенція (Деякі проблеми взаємовідносин у 20-х – на поч. 30-х років). – Київ: Знання, 1990. – С. 26–41.

23. *Касьянов Г., Даниленко В.* Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). – Київ: Наукова думка, 1991. – 96 с.

24. Київ. Енциклопедичний довідник. За ред. А. Кудрицького. – Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1981. – 736 с.

25. Київська земська газета. – 1917. – 23 вересня (№ 33–34).

26. *Ковальчук М.* На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. – Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. – 288 с.

27. Коммунист (газ.). – 1920–1921.

28. *Куций А.* Бойові дії Дієвої Армії УНР на Лівобережній Україні у січні 1919 р. (на прикладі Ударної групи Романа Сушка) // Держава та армія: [збірник наукових праць], присвячено 85-річчю професора Л.Є. Дещинського / Міністерство освіти і науки України; відп. ред. С. В. Терський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – № 752. – С. 101–107.

29. *Лесук М.* Українсько-турецькі взаємини в 1914–1918 рр. // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2 кн. Кн. 1. Історичні нариси / Упорядн. О. Реєнт; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк та ін.; НАН України. Інститут історії України. – Київ: КЛІО, 2014. – С. 110–121.

30. Наукові установи та організації УСРР. – Харків: Видання Державної Планової Комісії УСРР, 1930. – 367 с.

31. Научные работники СССР (без Москвы и Ленинграда). – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1928. – 808 с.

32. *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. – Київ: Основи, 2001. – 330 с.

33. *Покотило О., Сегеда С.* Вплив української військової преси на українізацію російської царської армії 1917 р. і розвиток національного військового руху // Гілея: науковий вісник. 36. наук. праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2013. – № 77. – С. 94–98.

34. Пролетарская правда (газ.). – 1921. – 19 серпня (№1).

35. Справочная книга “Весь Харьков” на 1926 г. – Харьков: Изд-во “Коммунист”, 1926. – 490 с.

36. *Сушко Р.* Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи Січових Стрільців) // Календар Червоної Калини на 1928 р. – Львів: Червона Калина, 1927. – С. 39–67.

37. *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). У 2 кн. Кн. 1. –

Київ: Темпора, 2007. – 535 с.

38. Україна радянська. Ілюзії та катастрофи “комуністичного раю”. 1917–1938 / За ред. Г. Єфіменка; Авт. кол.: Єфіменко Г., Примаченко Я., Юркова О. – Харків: Книжковий клуб сімейного дозвілля, 2017. – 352 с. (серія “Історія без цензури”).

39. Фролов Б. Холодное оружие кубанских казаков. – Краснодар: Диапазон-В, 2009. – 320 с.

40. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1 078. – Оп. 1. – Спр. 60.

41. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 59 120 ФП.

REFERENCES

1. Adresno-dovidkova knyha “Ves Kharkiv” na 1929 r. – Kharkiv: KNYHHAZZhUR, 1929 r. – 424 s.
2. Astvatsaturian E. Oruzhye narodov Kavkaza. Ystoryia oruzhyia. – Moskva-Nalchik: Khobbyknyha El-Fa, 1995. – 185 s.
3. Bykovskiy L. Vid Pryvorottia do Trapezundu. Spomyny 1895–1918. – Miunkhen-Denver: Dniprova khvyliya, 1969. – 136 s. (Ukrainske istorychne tovarystvo; seriia: Memuarystyka, ch. 1).
4. Bykovskiy L. Na Kavkazko-turetskomu fronti. Spomyny z 1916–1918 rr. / za red. M. L. Borovskoho. – Vinnipeh-Denver, 1968. – 154 s. (“Volyniiana: Pratsi Instytutu doslidiv Volyni, t. XVIII”).
5. Bykovskiy L. Ukraintsi v Trapezundi u XX st. Spohady [1916–1918 rr.] / Vyzvolnyi shliakh (London). – 1963. – № 11–12 (191). – S. 1 274–1 286.
6. Borotba (haz.). – 1917. – 10 lystopada (№ 12–13).
7. VARNYTSO [Vsesoiuznaia orhanyzatsiia robotnykov nauky y tekhniky dlia sodeistviia sotsyalystycheskomu stroytelstvu v SSSR] (zhurn.). – 1929.
8. Veremeev Yu. Denezhnoe sodержanye ofytserov v Rossyy v 1913 hodu / [Elektronnyi resurs]: Yuriy Veremeev. Anatomyia army. – Rezhym dostupu: <http://army.armor.kiev.ua/hist/voen-oklad-1913.php> (data zvernennia: 17.11.2017). – Nazva z ekrana.
9. Vilne zhyttia (haz.). – 1917.
10. Visty Ukrainskoi Hromady u misti Trapezondi (haz.). – 1917.
11. Visty Ukrainskoi kraievoi Rady Zakavkazu (haz.). – 1917.
12. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU). – F. 6. – Spr. 42 027 FP. – T. 1. – 100 ark.
13. HDA SBU. – F. 6. – Spr. 42 027 FP. – T. 2. – 41 ark.
14. HDA SBU. – F. 6. – Spr. 69 270 FP. – T. 1. – 9 ark.
15. HDA SBU. – F. 6. – Spr. 69 270 FP. – T. 3. – 429 ark.
16. Dashkevych R. Artyleriiia Sichovykh Striltsiv. U borotbi za Zoloti kyivski vorota. – Niu-York: Chervona Kalyna, 1965. – 208 s.
17. Yefremov S. Shchodennyky, 1923–1929. – Kyiv: ZAT “Hazeta “RADA”, 1997. – 848 s. (Seriia “Memuary”).
18. Zhyvotko A. Istoriia ukrainskoi presy. – Miunkhen: Ukrainskiyi tekhnichno-hospodarskyi instytut, 1989–1990. – 334 s.
19. Ivanysh V. Stezhkamy zhyttia. Spohady. Knyha 1. – Toronto: Peremoha, 1958. – 192 s.
20. Inventarna kartka № SOMS 414 / NMIU. Fondovi kolektsii.
21. Inventarna knyha “Zbroia”. – T. 1 / NMIU. Fondovi kolektsii. – Ark. 27.
22. Kasianov H., Tkachova L. UTORNITSO: Epizod z istorii “politychnoho vykhovannia” intelihentsii // Derzhava i ukrainska intelihentsiia (Deiaki problemy vzaiemovidnosyn u 20-kh – na poch. 30-kh rokiv). – Kyiv: Znannia, 1990. – S. 26–41.
23. Kasianov H., Danylenko V. Stalinizm i ukrainska intelihentsiia (20–30-i roky). – Kyiv: Naukova dumka, 1991. – 96 s.
24. Kyiv. Entsyklopedychnyi dovidnyk. Za red. A. Kudrytskoho. – Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoi Entsyklopedii, 1981. – 736 s.
25. Kyivska zemskazeta. – 1917. – 23 veresnia (№ 33–34).
26. Kovalchuk M. Na choli Sichovykh striltsiv. Viiskovo-politychna diialnist Yevhena Konovaltsia v 1917–1921 rr. – Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka im. Yurii Lypy, 2010. – 288 s.
27. Kommunist (haz.). – 1920–1921.
28. Kutsyi A. Boiovi dii Diievoi Armii UNR na Livoberezhnii Ukraini u sichni 1919 r. (na prykladi Udarnoi

hrupy Romana Sushka) // Derzhava ta armiia: [zbirnyk naukovykh prats], prysviacheno 85-richchiu profesora L. Ye. Deshchynskoho / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; vidp. red. S. V. Terskyi. – Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2013. – № 752. – S. 101–107.

29. Lesuk M. Ukrainsko-turetski vzaiemyny v 1914–1918 rr. // Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. U 2 kn. Kn. 1. Istorychni narysy / Uporiadn. O. Reient; Red. kol.: V. A. Smolii (holova), H. V. Boriak ta in.; NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – Kyiv: KLIU, 2014. – S. 110–121.

30. Naukovi ustanovy ta orhanizatsii USRR. – Kharkiv: Vydannia Derzhavnoi Planovoi Komisii USRR, 1930. – 367 s.

31. Nauchnye rabotnyky SSSR (bez Moskvy y Lenynhrada). – Lenynhrad: Yzd-vo AN SSSR, 1928. – 808 s.

32. Pavlychko S. Natsionalizm, seksualnist, oriientalizm: Skladnyi svit Ahatanhela Krymskoho. – Kyiv: Osnovy, 2001. – 330 s.

33. Pokotylo O., Seheda S. Vplyv ukrainskoi viiskovoi presy na ukrainizatsiiu rosiiskoi tsarskoi armii 1917 r. i rozvytok natsionalnoho viiskovoho rukhu // Hileia: naukovyi visnyk. Zb. nauk. Prats / Hol. red. V. M. Vashkevych. – Kyiv: VIR UAN, 2013. – № 77. – S. 94–98.

34. Proletarskaia pravda (haz.). – 1921. – 19 serpnia (№1).

35. Spravochnaia knyha “Ves Kharkov” na 1926 h. – Kharkov: Yzd-vo “Kommunist”, 1926. – 490 s.

36. Sushko R. Brat na brata (Materialy do istorii Udarnoi Hrupy Sichovykh Striltziv) // Kalendar Chervonoii Kalyny na 1928 r. – Lviv: Chervona Kalyna, 1927. – S. 39–67.

37. Tynchenko Ya. Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (1917–1921). U 2 kn. Kn. 1. – Kyiv: Tempora, 2007. – 535 s.

38. Ukraina radianska. Iliuzii ta katastrofy “komunistychnoho raiu”. 1917–1938 / Za red. H. Yefimenka; Avt. kol.: Yefimenko H., Prymachenko Ya., Yurkova O. – Kharkiv: Knyzhkovyi klub simeinoho dozvillia, 2017. – 352 c. (seriia “Istoriia bez tsenzury”).

39. Frolov B. Kholodnoe oruzhye kubanskykh kazakov. – Krasnodar: Dyapazon-V, 2009. – 320 s.

40. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). – F. 1 078. – Op. 1. – Spr. 60.

41. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy). – F. 263. – Op. 1. – Spr. 59 120 FP.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4